

האדון, העבד, ואלכסנדר קוז'ב

ג'ונת'ן ריי

האדון והעבד ניצבים זה מול זה. כדי שיוכלו לממש את אנושיותם, נדרש מאבק לחיים ולמוות בין השניים. בסוף המהלך הזה יגיע גם קץ ההיסטוריה – עידן של שלום-נצח ואושר פוסט-היסטורי. תפיסת ההיסטוריה הזאת מיוחסת לרוב לפילוסוף הגרמני הגל, אך מי שניסח אותה היה למעשה אלכסנדר קוז'ב, אמיגרנט רוסי שהשתקע בפריז ובהרצאותיו על הגל גידל דור שלם של פילוסופים. האופן שבו ניסח מחדש את תורתו של הגל היה מטעה, דוגמטי ומצועצע, אבל לניסוח הזה הייתה השפעה עצומה על ההגות במאה האחרונה – מהפסיכואנליזה של לאקאן ועד רעיונותיו של פרנסיס פוקויאמה

אוגוסט 2026

הספד שהתפרסם ב**לה מונד** לא השתמע לשתי פנים: מותו של אלכסנדר קוז'ב ב-4 ביוני 1968 נטל מצרפת את אחד ממשרתי הציבור הדגולים ביותר שלה. קוז'ב מילא תפקידים במשרד הכלכלה והאוצר של צרפת במשך יותר מעשרים שנה: הוא פיקח על הסיוע שהגיע במסגרת תוכנית מרשל, טיפח את הקהילה הכלכלית האירופית, ושימש כמתווך בסבב קנדי של השיחות על הסכם הסחר העולמי. הוא מת בעודו בתפקיד, בגיל 66, לאחר שנשא דברים בפני ועדה של הקהילה הכלכלית בבריסל. אך קוז'ב לא היה פקיד צרפתי בכיר טיפוסי. הוא נולד ברוסיה ובשנות העשרים למד פילוסופיה ודתות בגרמניה, אם כי לא טרח להשלים שום תואר עד הסוף. לאחר מכן עבר לפריז, אך מעולם לא למד באוניברסיטה צרפתית, ובוודאי לא באחת מאוניברסיטאות היוקרה; וכשנכנס לשירות הציבורי כבר היה בשנות הארבעים לחייו.

הדבר קרה כמעט במקרה, אחרי המלחמה, כאשר המדינה הצרפתית ניסתה להמציא את עצמה מחדש. קוז'ב נזקק לכסף, וחבר הצליח לארגן לו משרה זמנית כמתורגמן באגף ליחסי חוץ כלכליים. עד מהרה הפך את עצמו קוז'ב לאדם חסר תחליף, לא רק בזכות כישוריו הלשוניים המרשימים אלא גם בזכות עצות חריפות שהשיא לגבי ניהול משא ומתן, גם כשלא התבקש לכך. את דעותיו הפוליטיות לא הסתיר: הוא

הגדיר את עצמו כ"סטאליניסט קלאסי" וכ"מרקסיסט ימני", והאמין כי עידן מדינות הלאום האוטונומיות הולך וקרוב לקיצו; אך כעובד מדינה היה נכון לקדם את האינטרסים ארוכי הטווח של צרפת, לפחות באופן שבו הבין אותם. בתוך שנה התמנה למשרה קבועה, קיבל מזכירה ומשרד משלו, והונחה לפעול לפי שיקול דעתו. שיטת העבודה החביבה עליו הייתה להגיע לשיבוט, להקשיב בשקט, ואז להעלות על הכתב ניתוח של הסוגיות החשובות ולנסח במילים ספורות וחדות כתער ביקורת קטלנית - כדברי כותב ההספד שלו - על "עמדותיהם האבסורדיות של יריביו". בקיצור, הוא התנהל כ"יועץ סתרים" בן העולם הישן ולא כ"מומחה עמוס" מן העולם המודרני, ומבחינה זו היה מעמדו "ייחודי בהחלט".

העיתונאי ז'יל לאפוז', שראיין את קוז'ב בתחילת 1968, התרשם מן "האלגנטיות" וה"נינוחות" שלו. קוז'ב סיפר לו שהוא "מאוד מאוד אוהב" סיטואציות של משא ומתן בינלאומי, אף שאינו מתייחס אליהן ברצינות יתרה: הן היו עבורו בראש ובראשונה "משחק מתוחכם", שאותו שיחק באנרגיות של "שד מפרכס בתוך מים קדושים". לדעת הדיפלומט אוליבייה וורמסר, קוז'ב היה מן האדריכלים בעלי החזון של אחדות אירופה.

עמיתיו של קוז'ב היו מודעים לכך שחי גם חיים אחרים, מחוץ למשרד: בימי ראשון הוא נעשה "פילוסוף הגליאני" ובלע את כל כתביו של האידיאליסט הגרמני, כך אמרו, בתיאבון שאצל אחרים נשמר לעלילה האחרונה בהרפתקאותיו של טינטין. לפעמים קראו לו "פרופסור אלכסנדר", והוא אכן לימד פילוסופיה בפריז לפני המלחמה. בשנות העשרים קיים המוסד האקדמי אָקול פְּראטיק סדרת הרצאות לציבור בנושא "רעיונות דתיים באירופה", שכיסתה, בין השאר, כמה מכתביו המוקדמים של הגל; ב־1933 הומלץ שרוסי אלמוני בשם א' קוז'בניקוב ייקח על עצמו את הסדרה.

תחילת דרכו של קוז'בניקוב לא הייתה קלה. הוא החליט להתרכז ב**פנומנולוגיה של הרוח** של הגל - ספר פרוע וחידתי שלא היה מוכר כמעט באותה תקופה (קוז'בניקוב עצמו בקושי הכיר אותו), וגם לא היה נגיש בצרפתית. ואם כל זה לא הספיק, הוא היה בן 31 בלבד (צעיר יותר מרוב שומעיו), ומעולם לא לימד בעבר. הוא אמור היה ללמד כממלא מקום ולא כ"מרצה", אבל בקשתו לאישור הוראה נדחתה - אולי משום שלא השלים תואר רשמי, ואולי כי היה עדיין אזרח רוסי (הוא חיכה ארבע שנים נוספות עד שזכה לדרכון צרפתי, תחת השם קוז'ב). הרשויות סירבו לשלם לו, אבל הוא לימד בכל זאת, ובמקביל התפרנס ממכירת מצלמות לייקה שיובאו מגרמניה. הרצאותיו המוקדמות היו כנראה מאולתרות למדי, אבל כעבור חצי שנה התחיל בכל זאת לקבל משכורת והתרגל להשתקע בפרוזה הגרמנית הקשה של הגל ולהדריך בה את קהלו פסקה אחר פסקה, שבוע אחר שבוע, לתרגם תוך כדי קריאה ולהעיר על הכתוב בצרפתית בהירה ועממית. שש שנים חלפו עד שהגיע לסוף הספר.

ההרצאות התקיימו בימי שני אחר הצהריים והתיעוד הרשמי מראה שהן משכו קהל של כתריסר או חמישה-עשר איש, ובהם "תלמידים רשומים", "שומעים קבועים" וגם קומץ צופים אקראיים, שלעיתים קרובות כללו כומר ישועי, ג'נטלמן אחד יוצא צבא עם אשתו, והסוריאליסט משולח הרסן אנדרה גֶרֶטון. חלקם הזמינו את קוז'ב לארוחת ערב אחרי ההרצאות, כך שכנראה התחבב עליהם. אבל הוא רצה להגיע לקהל רחב יותר, ובראשית 1939 פרסם דוגמה מן ההרצאות בכתב העת הספרותי היוקרתי *Mesures*.

התשוקה להכרה

המאמר הוצג כמסה מאת הגל שכותרתה "עצמאותה ואי־עצמאותה של המודעות העצמית: אדנות ועבדות" (פרק בפנומנולוגיה,^[1] למעשה), ובסופו הוצנעה הערה: "תרגום והערות מאת א' קוז'ב". אבל הענווה של קוז'ב הייתה מטעה. תרגומו (שהודפס בגופן רגיל) כמעט הוטבע בידי הקדמה ארוכה ושיטפון של הערות ביניים (כולן בגופן נטוי), ולפני הכול – אפיגרף מאת קרל מרקס: "הגל [...] משיג את העבודה בתור מהות האדם, בתור מהותו המאשרת את עצמה".^[2] הציטוט לקוח מתוך "כתבי יד כלכליים-פילוסופיים" שחוברו ב־1844, כאשר מרקס היה בשנות העשרים לחייו, אבל פורסמו רק ב־1932. באמצעות השימוש בו (בלי לגלות את מקורו, שבעת ההיא כמעט לא היה ידוע) ביקש קוז'ב לסקרן את קוראיו ולהתריע מראש על כוונתו להפריך שלל אמונות מושרשות, ובראשן התפיסה שלפיה אין ליישב בין הפילוסופיות של מרקס והגל. מבחינת קוז'ב, השניים היו תמימי דעים ביסודם: בהיותם אתאיסטים (טענה שהגליאנים רבים היו מוחים נגדה) הם האמינו כי הבריאה היא עניינה הבלעדי של האנושות ולא של אלוהים, ושבני האדם צריכים לבטא את אנושיותם באמצעות התרחקות מעולם הטבע ועיצוב גורלם במאמצייהם שלהם, או במילים אחרות – באמצעות "עבודה".

ניכר כי דוקטרינת האדם המעצב את עצמו קסמה לקוז'ב, והוא הקדיש את ההקדמה שלו לביאורה. האנושות "שונה מהותית מן החייתיות", קבע, מן הבחינה ש"תשוקה אנושית" מכוונת כלפי חוץ אל "החברה", ואילו "התשוקה החייתית" מכוונת לסיפוק גופני המוכל בתוך עצמו. באופן ספציפי יותר, התשוקה האנושית היא כמיהה, מצד כל אדם, ל"הכרה" (*reconnaissance*) מן הזולת, שמצידו חש כמובן אותה תשוקה עצמה ("תשוקה" בצרפתית – *désir* – נושאת מטען ארוטי פחות בהשוואה ל־*desire*). אבל מכאן נובע, על פי קוז'ב, שבני אדם אינם יכולים לממש את אנושיותם ללא "מאבק להכרה", או למעשה "מאבק לחיים ולמוות על הערכה טהורה". כאן הוא משרטט סצנה קמאית שבה שני יריבים מכים זה את זה באכזריות עד שאחד מהם גובר על האחר ודן אותו לחיים של שעבוד. אבל בנקודה זו מתרחש היפוך דרמטי: המנצח מתנוון בחיי המותרות שלו כחיה מפונקת, והמפסיד משיב מלחמה שעה ומשיג בסופו של דבר "מודעות עצמית" איתנה ומגיע לאנושיות שלמה.

קוז'ב מוסיף כאן קורט מניטשה וקורא לשני היריבים "אדון" ו"עבד", ואז גם קמצוץ מפרויד, באומרו שהעבד מגיב להשפלה באמצעות בנייה של "אגו" או "עצמי" (*Moi*) מתוך הביטחון הדרוש כדי לקרוא לעצמו "אני" (*Je*). אז חוזר קוז'ב לדוקטרינה המרקסיסטית שלפיה "כל ההיסטוריה היא היסטוריה של מאבק מעמדי", וחותר בחיזוי עתיד שבו ההיסטוריה (או "ההיסטוריה במובן החזק", כלומר ההיסטוריה כסכסוך) תבוא לקיצה ותחנוך עידן שלא יהיו בו אדונים ועבדים – עידן של שלום־נצח ואושר פוסט־היסטורי.

ההערות המקדימות הארוכות הללו, שבהן הציג קוז'ב את מרכולתו הפילוסופית ועשה מחוות לניטשה, לפרויד ולמרקס בלי להזכיר כלל את הגל, הכינו את הקרקע לתרגומו לפסקאות אחדות מתוך הפנומנולוגיה. הוא ניגש אליהן במידה רבה כתיאולוג נוצרי המפרש פסוקים מהתנ"ך ויוצר פרשנויות ששואבות מאירועים והתגלויות מאוחרים לו יותר מאשר מן הטקסט עצמו. "הכפלת" המודעות העצמית

אצל הגל הופכת אצל קוז'ב ל"שני בני אדם הנאבקים זה בזה"; "חיים" ו"מושאים" משונמכים לדרגת "חיים חייתיים" ו"אובייקטים"; ואילו "אדנות" ו"עבדות" הופכות ל"שני יחידים אנושיים" הקרויים "אדון" ו"עבד".

קוז'ב בוודאי ידע שגישתו יומרנית. הוא בוודאי ידע שה**פנומנולוגיה** נועד לספק תיאור של התפתחות המודעות באופן כללי, ולא של הולדת "החברה", "האנושות" או "העצמי". הוא בוודאי ידע גם ש"אדנות ועבדות" אצל הגל הן שתי פנים של התודעה, ולא שני בחורים חמומי מוח המתעלמים מכל שאר העולם, כפי שידע בוודאי כי הן מוליכות אצל הגל לדיון ב"סטואיות", ב"ספקנות" וב"תודעה אומללה", ולא - כפי שאולי היה מעדיף - במאבק מעמדי ובקץ ההיסטוריה. ופרט לכך, הוא בוודאי ידע שתיאוריית המעמדות של מרקס בדבר מלחמת המעמדות לא הייתה קשורה לכך כלל, ושכאשר מרקס כתב על **הפנומנולוגיה** הוא לא התעכב על "אדנות ועבדות", ולמעשה לא הזכיר אותן כלל.

ובכל זאת קוז'ב זיהה מאפיין חשוב ב**פנומנולוגיה**: בניגוד לכתבים מאוחרים יותר של הגל, הוא נבנה כנרטיב - כמעין רומן חניכה המתאר את עלילותיו של גיבור תמים, אדם מן השורה הקרוי "רוח" (Geist), שמתנסה בצורות חדשות של חוויה ופעם אחר פעם נהדף ומושפל. את מסעה חסר המנוח פותחת הרוח בחקירת "החושים" השונים, עוברת על כל צורות "המודעות העצמית" (ובהן "אדנות" ו"עבדות") וה"תבונה", ולבסוף מגיעה למנוחה ולנחלה, כשהיא זקנה אך נבונה, ב"ידע האבסולוטי". קוז'ב הבחין גם שבספרו את סיפורה של הרוח עשה הגל שימוש בטכניקה ספרותית של מעבר בין שני קולות - זה המבטא את נקודת מבטו של הגיבור, הנבון במבוכי החוויה, וזה של המספר המתבונן ממעל, רואה את התמונה השלמה ויודע מה עתיד להתרחש. קוז'ב התפעל מהטכניקה הזאת ואימץ אותה; את עצמו ליהק לתפקיד מספר-העל המתבונן מלמעלה על הגל, המתבונן מלמעלה על חיבוטי הרוח. הוא סבר שהוא מדבר בשמו של העצמי הטוב יותר של הגל כאשר הכריז ש"למרות מה שחשב הגל", **הפנומנולוגיה** היא במהותו "אונטולוגיה של האנושות", וכי "אף שהגל לא אמר זאת במפורש", הישגו העיקרי היה בזיהוי "לידתו של האנושי מן החייתי" מתוך "הדיאלקטיקה של אדון ועבד".

ההיסטוריה מתה

קוז'ב סיים את הרצאותיו בקיץ 1939, אבל אם היו לו תוכניות נוספות, הן התנפצו עקב פרוץ המלחמה. הוא גויס בדצמבר ועבר הכשרה צבאית עד שיחידתו פוזרה במאי 1940. לאחר נפילתה של צרפת התגורר שנה בפריז הכבושה, שם עבד על רשימה פילוסופית ברוסית שנועדה לסטאלין (הוא שלח אותה אך מעולם לא קיבל תשובה). הוא גם הסתיר בדירתו חבילות עבור תא של המחתרת, וב־1941 חצה את "קו התיחום" לדרום צרפת, ושם עבד במשך שלוש שנים על כתב יד שעסק ב"רוח העולם ההגליאנית" ובהתקדמותה העיקשת אל עבר ממשל גלובלי. המסמך, שלא נועד לפרסום, סיפק ביסוס לגישתו הגמישה מאוד של קוז'ב כלפי המחויבות הפוליטית: לאו דווקא גישת "אין ברירה אחרת", אלא "כל הברירות מייצרות תוצאות זהות". לאחר שנכשל בניסיונותיו להתכתב עם סטאלין, פנה לממשלת וישי והשיא לה עצות בסוגיית התחייה הלאומית. הוא גם ניסה לשכנע חיילים גרמנים אחדים לערוק, ניסיון שבעקבותיו - כך מספרים - נעצר ונשפט למוות, אך שוחרר בעקבות שיחה עם קצין גרמני שעימו חלק זיכרונות מגלריות לאמנות במינכן.

עם שובו לפריז ב־1944 קיבל קוז'ב הודעה מעורר בהוצאת גאלימאר, שהזמין אותו להפוך את הרצאותיו לספר. בתחילה סירב וטען שמחברותיו "בשום אופן אינן מוכנות לפרסום", אבל ניאות בכל זאת כאשר העורך, שנכח בהרצאותיו, הציע להכין אותן לפרסום בעצמו. "סירוב", אמר קוז'ב, "פירושו לקחת את עצמך ברצינות". ספרו *Introduction à la lecture de Hegel* הופיע ב־1947, כמעט בלא כל טרחה מצידו. בשלב זה כבר היה **הפנומנולוגיה** זמין בתרגום לצרפתית לצד שני כרכי פרשנות, ואת **ההקדמה** של קוז'ב, שכללה שש מאות עמודים של תמלילי הרצאות ישנות, בקלות אפשר היה לפטור ולטעון כי היא מיותרת, חזרתית ומיושנת. ובכל זאת היה בה קסם משלה. **הפנומנולוגיה** יכול להיראות כהיסטוריה מופשטת של הפילוסופיה, כזו שמשיטה שמות, תאריכים, אנקדוטות וטיפוסים; הגימיק של קוז'ב היה טמון בכך שהחזיר את כל אלה פנימה. פרט לכך שזיהה אצל הגל התייחסויות לאישים כמו קאנט, פייכטה, שלינג, יאקובי ונובאליס, הוא גם עשה דרמטיזציה לשלבים שונים בטיעונו של הגל באמצעות חיבורם לשורת דמויות ארכיטיפיות: לא רק אדון ועבד אלא גם נזיר, כומר והדיוט (האנשות של "התודעה האומללה"), ובעקבותיהם איש החושים, איש המדע, האינטלקטואל והפסבדו־פילוסוף (נציגי התבונה), ואז הפילוסוף, ולבסוף החכם, המגלם את הידע האבסולוטי.

אבל את החכם ראוי היה גם לזהות, על פי קוז'ב, עם מחבר **הפנומנולוגיה** עצמו. בסיימו את ספרו כפי שסיים אותו, בשנת 1806, הגל השיג כמדומה לא רק תבונה שלמה אלא גם את "קץ ההיסטוריה". "ההיסטוריה מתה", כתב קוז'ב, "והגל חפר את קברה". אך לדבריו, הגל לא פעל לבדו; היה קברן שני – אישיות מפורסמת בת דורו, אשר מבלי דעת דחפה את הגל לסיים את **הפנומנולוגיה** אחרי עיכוב בן חמש שנים. הגל היה בשנות השלושים לחייו באותה עת ושימש כמרצה זוטרי באוניברסיטת יינה; הוא קיווה שפרסום ספר עב כרס יעלה אותו על מסלול קריירה מבטיח. בינואר 1806 הוא יצר קשר עם מוציא לאור בעיר במברג הסמוכה, שלח אליו את החלקים הראשונים של כתב היד שלו כהתחייבות, והבטיח שהשאר יגיע בקרוב. אבל הוא הוסיף להתמהמה גם כעבור תשעה חודשים, כאשר צבא נפוליאון התדפק על שערי העיר. הגל העריץ את נפוליאון ותמך בשאיפותיו האימפריאליות, אך מאחר שחשש מפני מהומות אזרחיות, ארז את הטיטות הנותרות שלו ושלח גם אותן אל המוציא לאור, כדי שיישמרו שם בבטחה. אחרי ימים אחדים נכנסו כוחותיו של נפוליאון אל יינה בלא קושי. "כולנו איחלנו הצלחה לצבא הצרפתי", אמר הגל; וכאשר זכה לחזות בנפוליאון בעצמו – ב"אותה רוח העולם" (*diese Weltseele*), כפי שכינה אותו – רוכב על סוסו ברחובות המוכרים, נתקף אופוריה של ממש. "זו הרגשה נהדרת באמת", אמר, "לראות אדם כזה, מרוכז כאן בנקודה יחידה, על גב סוס, שולח יד אל העולם כולו ואוחז בו בכוחו". למחרת, 14 באוקטובר 1806, נבזזו חלקים מן העיר במה שנודע לימים כקרב יינה. חיילים נכנסו לחדריו של הגל, ובלשונו, "הפכו את ניירותיי כאילו היו כרטיסי לוטו". אבל כתבי היד של **הפנומנולוגיה** נשמרו בבטחה במברג, וכאשר התאחד עימם כעבור עשרה ימים, לא נותרה לו ברירה אלא להביאם לדפוס.

מכאן הגיע קוז'ב למסקנה כי ראוי לזקוף לזכותו של נפוליאון חלק מן האחריות להשלמת **הפנומנולוגיה** ולקץ ההיסטוריה. לא היו בטקסט של הגל התייחסויות מפורשות לכך, אבל קוז'ב חש בנוכחותו של נפוליאון בכל מקום. שיטתו של הגל "נולדה בלב האימפריה הנפוליאונית", אמר; היא חתמה את "התקופה האחרונה בהיסטוריה", ובישרה חברה נפוליאונית "פוסט־מהפכנית שבה לא יהיו עוד אדונים

ולא יהיו עוד עבדים". בקיצור, הידע האבסולוטי של הגל לעולם לא היה נולד אלמלא ניצחונו העולמי-ההיסטורי של נפוליאון בינה, שבו "התהליך האמיתי של התפתחות ההיסטוריה [...] הגיע לתחנה הסופית", ו"ההיסטוריה הגיעה לקיצה".

קוז'ב תיאר את ספרו כ"גרוע מאוד", והיה משהו בדבריו. פרשנותו ל**פנומנולוגיה** אינה רק מטעה אלא גם חפזה, דוגמטית, מרושלת ומצועצעת. הטיפוסים שבהם מילא אותה, מהאדון והעבד ועד לאיש החושים והחכם, מזכירים את "מר חוכמת העולם הזה", את "מרת בועה" ואת "מר תושייה" מן האלגוריה **מסעות ההלך** של ג'ון באניין, וגישתו הכללית מזכירה את הרגע ב**אחוזת הווארד** שבו דמותה של הלן שלגל מאכלסת את הסימפוזיה החמישית של בטהובן בגיבורים, גובלינים, פילים מרקדים ו"אלים וחצאי-אלים הנלחמים זה בזה באמצעות חרבות ענקיות". יתר על כן, הרעיון שהשלמת ה**פנומנולוגיה** בינה ב־1806 ציינה את "קץ ההיסטוריה" הוא פרוע כל כך עד שאין אלא לתהות אם קוז'ב התכוון אליו כבדיחה.

זה לא היה מסוג הדברים שאפשר היה לצפות מהם מאינטלקטואל צרפתי, לא כל שכן מאיש האקול פֶּראטיק, מוסד שהוקם במיוחד כדי לקדם בצרפת מחקר קפדני בסגנון גרמני. אבל קוז'ב לא ממש התעניין בעולם האקדמיה המערבית: כפי שניסח זאת בוריס גרויס בביוגרפיה האינטלקטואלית שכתב על קוז'ב (*Alexandre Kojève: An Intellectual Biography*), הוא תמיד נותר "מהגר (רוסי) מבודד מבחינה תרבותית שחי בסביבה (מערבית) זרה מבחינה תרבותית". גרויס אינו מבסס את הנקודה הזאת (ספרו הוא אקספוזיציה מגמתית של כתבי קוז'ב יותר מאשר ביוגרפיה), אבל הרעיון של קוז'ב כ"מהגר" מוצא ביסוס רב גם בספרו של מרקו פילוני על חייו ומחשבתו של קוז'ב (*Life and Thought of Alexandre Kojève*) – שהוא ספר ממוסמך היטב, הגם שבמידה רבה הוא נשען על זיכרונותיו הססגוניים של גיבורו; וכפי שקוז'ב היה רוצה, הוא מספר סיפור מרתק.

קוז'ב נולד במשפחה רוסית אמידה בשנת 1902. בגיל שבע החל ללמוד בבית ספר יוקרתי במוסקבה, ובמקביל קיבל שיעורים פרטיים בלטינית, בגרמנית, בצרפתית ובאנגלית. עד מהרה נשבה בקסמה של "פילוסופיה רומנטית", היקסמות שלפי פילוני התבטאה בדחיית "הציוויליזציה המודרנית" לטובת "תרבות" ו"רליגיוזיות". אבל נראה שהוקסם באותה מידה מן הרעיון ההגליאני שלפיו תכליתה היחידה של עבודה פילוסופית היא מתן ביטוי ל"שיטה", וכי מי שרוצה להותיר חותם כפילוסוף ראוי לו שיבנה "שיטה" משלו.

קוז'ב מעולם לא נרתע מלקרוא לעצמו "גאון" – "אני אומר את זה כי זה נכון" – והתגאה ב"יומן פילוסופי" שניהל בנערותו, שבו כתב, כך נראה, על זניחת המסורות המערביות הגוועות ועל בניית שיטה חדשה שתבסס על "הלא קיים" במקום על "הממשי" או "האידיאלי". הוא סבר ששיטה כזאת תאפשר לו להפיץ אתיאזם נאור, עם זיקה לבודהיזם לצד פסימיזם מיואש מן העולם, שבמסגרתו המוסריות של היחיד אינה מתיישבת עם "טובת הכלל", האהבה אינה יפה אלא כשהיא באה לקיצה, ותכלית החיים היא "לנסות להיות האדם שלעולם לא תצליח להיעשות".

התהפוכות של 1917 גרמו קשיים למשפחתו העשירה מאוד, וקוז'ב בן החמש־עשרה החל לסחור בסבון בשוק השחור. בעקבות זאת הוא נעצר ונכלא - חוויה שדווקא שכנעה אותו, לדבריו, בצדקת המהפכה הרוסית. הוא שוחרר מהר, כי דודו היה הרופא של לנין, והצליח לסיים את לימודיו ב־1919 ולהירשם לאוניברסיטת מוסקבה. אבל האוניברסיטה הייתה שרויה באנדרלמוסיה גדולה, וקוז'ב החליט להימלט לגרמניה בתקווה לסיים את העבודה על "שיטת הפילוסופיה של הלא קיים" שלו, ולפתח אידיאל של "חכם" המתנזר מן החברה ויודע ש"אין בנמצא חיים ואין בנמצא מוות". אחרי מסע מפרך שכלל תקופת מאסר בכלא פולני הגיע לברלין ביולי 1920, וכעבור חודשים אחדים קיבל לידי צרור יהלומים גדול ששלחה לו אימו מרוסיה בניגוד לחוק. הוא היה בן שמונה־עשרה בלבד, ומצא עצמו, כפי ששחזר לימים, "נתון לחסדי הכסף ותענוגות החיים". הוללותו הייתה אולי קיצונית, אבל היא לא מנעה ממנו לקחת קורסים בסנסקריט, טיבטית וסינית, ולבלוע, כדבריו, "כל דבר שהיה ראוי לקריאה בפילוסופיה". הוא גם נרשם לאוניברסיטת היידלברג כדי לחקור את ולדימיר סולוביוב, שהיה, לדידו, "ההוגה הרוסי הראשון שבנה שיטה פילוסופית אוניברסלית". הוא שיבח את חזון "קץ ההיסטוריה" של סולוביוב, שגרס כי האנושות תניף את נס דמותה הנשית של סופיה, או התבונה האבסולוטית, אבל מתח ביקורת על היקשרותו הבלתי רציונלית של סולוביוב לנצרות, אשר לדבריו מנעה ממנו להשיג "שלב חדש בהתפתחות המחשבה".

קוז'ב סיים את הדיסרטציה שלו בשנת 1924 אבל לא נשאר בהידלברג זמן רב מספיק כדי להשלים את התואר. ברלין הייתה מרגשת הרבה יותר, ובמהרה מצא עצמו מנהל שם רומן עם רוסייה זוהרת בשם ססיל שוטק. היא הייתה נשואה, ובעלה הפגוע דיבר על ליבו של אחיו הגדול, אלכסנדר קזירה, שישמיע את מחאתו באוזני קוז'ב. אולם התוכנית השתבשה: בעקבות פגישתו עם קוז'ב השתכנע קזירה שגישתו "צודקת לגמרי", כי קוז'ב היה "הרבה, הרבה יותר טוב מאחי". בשלב זה הוא חזר לביתו בפריז ושידל את הזוג השערורייתי להצטרף אליו שם ב־1926. השניים התחתנו וחיו חיי מותרות מנקרי עיניים ברובע הלטיני, בעוד קוז'ב מתעמק בשאלת הדטרמיניזם בפיזיקה המודרנית. אבל קריסת הבורסה ב־1929 מחקה את כל השקעותיו, וכך הסתיימו אורח החיים הנהנתני שלו, נישואיו ועבודתו במדעי הטבע - אם כי לא חברותו עם קזירה.

קזירה היה מן האינטלקטואלים המהוללים ביותר של הדיאספורה הרוסית. הוא למד פילוסופיה בגרמניה ובצרפת ואז הצטרף לגיון הזרים הצרפתי, לחם בחזית המזרחית ורכש אזרחות צרפתית תחת השם קווארה. הוא סיים דוקטורט ב־1922, בגיל שלושים, וקיבל משרה באקול פראטיק, ושם פתח במשימת שיקום מעמדו של הגל בצרפת. "הפרשנות המסורתית" של עבודתו, אמר, הייתה שגויה בתכלית: הגל לא היה "הדיאלקטיקן האבסורדי והריאקציונר השערורייתי" שאת דמותו שרטטו ספרי הלימוד הצרפתיים הפטריסטיים, אלא הוגה "כובש באופן יוצא דופן", שהתעניין ב"חוויה" יותר מאשר ב"מתודה". בתחילת 1933 נתן קווארה הרצאות על "הגל בִּיְנֵה", שבהן דיבר על "הגל אנושי, תוסס ופגיע". הוא הודה שתפיסת "קץ ההיסטוריה" של הגל נראתה לו מגוחכת ואף הכילה סתירות פנימיות: כיצד יכולה תבונה פילוסופית מופשטת להכריע בשאלות היסטוריות עובדתיות, וכיצד ייתכן "עתיד" שבו "לא יהיה עוד כל עתיד"? אבל הקשיים נעלמו, על פי קווארה, ברגע שהבנת שהגל לא דיבר על ההיסטוריה בתור שכזו אלא על האופן שבו הפילוסופיה מתבוננת בה. "הרי בלאו הכי הפילוסופיה תמיד מגיעה [...] מאוחר מדי", כפי שאמר פעם הגל. "כאשר הפילוסופיה מציירת את האפור שלה באפור, כי אז

התיישנה תצורה אחת של החיים". או במילים אחרות, "הינשוף של מינרבה", סמל התובנה הפילוסופית, "מתחיל במעופו רק עם רדת דמדומי הערב".^[3] הרעיון של קץ ההיסטוריה הוא אפוא עניין היפותטי יותר מאשר קטגורי: פירושו שהפילוסופיה לא תושלם עד שההיסטוריה תבוא לקיצה, או מן הכיוון השני - אם הושלמה הפילוסופיה, כי אז אפשר לדעת שההיסטוריה הגיעה לקיצה. קווארה חשב, כפי הנראה, שאדם שפוי לא יעלה בדעתו כי התנאים האלה יוכלו להתמלא אי פעם; אבל הוא הודה במידה של צער שביינה ב־1806, "הגל עצמו אולי האמין בכך".

הכרזות פילוסופיות בלתי סבירות

אלמלא קווארה, ייתכן שקוֹז'ב לא היה נתפס להגל: הרצאותיו ומאמריו של קווארה על "הגל האנושי" היו לו בבחינת "התגלות", אמר קוֹז'ב, ורעיון "קץ ההיסטוריה" - שעד אז נתפס אצלו כ"הבלים" - החל להישמע הגיוני. אלמלא קווארה גם לעולם לא היה נעשה מרצה בעצמו: קווארה עשה עימו חסד מיוחד כאשר בטרם יצא ללמד בקהיר ב־1933 הציע שקוֹז'ב יתפוס את מקומו בקורסים שלימד באַקוֹל פְּראטיק. אבל כאשר נפוצה הידיעה על ההרצאות שהעביר קוֹז'ב על **הפנומנולוגיה**, נמחלו לו כל חובותיו לקווארה. ז'אן-פול סארטר - אחד הראשונים ששאבו השראה ממה שכינה "יחסי האדון והעבד", שלימים נודעה להם השפעה תהומית שכזו על מרקס" - חשב כנראה שעד קוֹז'ב, איש בצרפת לא התייחס להגל ברצינות. הוא הדין בז'ורז' בטאיי, אשר בניגוד לסארטר נכח בהרצאות ומצא שהן מבריקות כל כך עד ש"הוכה בתדהמה". הוא כינה את קוֹז'ב "הפילוסוף הדגול ביותר שלנו", אבל ביקש גם להתעלות מעליו כאשר דחה את אבני היסוד ההגליאניות "ידע" ו"הכרה" והחליפן במשהו פחות משעמם: "אקסטזה", "הלא נודע", "קורבן", "און" ו"אלימות". קוֹז'ב לא התפעל - הוא תיאר את בטאיי כנוכל המסתנוור מתכסיסיו שלו - אבל התייחס בכבוד רב לאחד משומעיו ה"קבועים" האחרים, ז'אק לאקאן. ב־1935 תרם לאקאן להרצאות את ההשוואה בין הגל לפרויד, ולימים תיאר את קוֹז'ב כ"מורי רבי (היחיד)". עיסוקו בפסיכואנליזה גבר עם השנים, אבל הוא מעולם לא ניתק את החוט שקשר אותו לשורשי העיסוק הזה: הערותיו של קוֹז'ב על התשוקה ועל המאבק להכרה.

המכנה המשותף של לאקאן ובטאיי אולי לא היה רחב במיוחד, אבל נראה שהם למדו שיעור דומה ממורם ורבים. בהרצאותיו ביקש קוֹז'ב להציג את הרעיונות האהובים עליו - על ההבדלים בין בני האדם לבעלי חיים אחרים, למשל, או על ההיסטוריה שבאה לקיצה ב־1806 - כאילו היו עובדות מחוורות או אמיתות מובנות מאליהן, ולא דוגמות שרירותיות. לאקאן ובטאיי הפכו בעצמם לחסידי האומנות של השמעת הכרזות פילוסופיות בלתי סבירות בלי לתת דין וחשבון על החלופות, להתווכח עם הסתייגויות אפשריות או לאפשר ביטויים של ספק. עשרות מעריצים חשפו עד מהרה קיצים היסטוריים חדשים - קץ האנושות וההומניזם, קץ המודרניות והמודרניזם או קץ האמנות, הספרות, הפילוסופיה והעולם כולו - באותו סגנון מתריס, כקריאת תיגר על כל מי שיעז לפקפק באמיתותם. פרנסיס פוקויאמה נהנה אף הוא מרגע כזה, רגע לפני נפילת חומת ברלין ב־1989, כאשר ביקש להתעלות מעל קוֹז'ב וטען שקץ ההיסטוריה האמיתי, הקץ שיקיץ את הקץ על כל הקיצין, יבוא עם קריסת הקומוניזם. בוריס גרויס מנסה כעת להחיות את הרעיון הזה עבור המאה העשרים ואחת, על סמך כמה "הערות שוליים מפורסמות" **להקדמה** של קוֹז'ב. בהערה אחת, מ־1946, אמר קוֹז'ב שכעת הוא סבור ש"קץ ההיסטוריה" עוד מחכה לנו; בהערה

שנייה, שנכתבה כעבור עשרים שנה, הוא אמר ש"ההערה הקודמת היא מעורפלת ואולי אפילו מכילה סתירה פנימית", ונראה שחזר אל דעתו הקודמת שלפיה ההיסטוריה באה לקיצה בקרב יינה. אבל אז הודה ששינה את דעתו שוב. בנסיעתו לא מכבר ליפן, סיפר, הבחין שהסנוביזם הולך ומתפשט. היפנים – העניים והעשירים גם יחד – הם סנובים כל כך עד שבני האליטה האנגלים נראים לעומתם כ"חבורת ימאים שיכורים". על כן נראה כי הם החליפו את מלחמת המעמדות מן הסגנון הישן, שממילא הולכת ודועכת, במריבות הסנוביזם, שלא יסתיימו לעולם; ומתוך כך הם מעניקים להיסטוריה חיים חדשים, חיי נצח.

גרויס רואה בחיבוטיו של קוז'ב הזמנה להציע הצעות משלו. הוא פותח באמירה ש"נראה כי ההיסטוריה האנושית באה לקיצה", ואז מזכיר שבשנות השלושים עבד קוז'ב בהתנדבות כיחצ"ן בשירות דודו וסילי קנדינסקי, שבציוריו ראה, לפי גרויס, "דימויים של עולם תבוני פוסט-היסטורי". גרויס שואב עידוד נוסף מהתעניינותו של קוז'ב בצילום, אשר לטענתו מסמל "פוסט-היסטוריה ופוסט-מודרניות". אולי הוא צודק ואולי הוא טועה לגבי הזיקה בין קנדינסקי והצילום ובין קץ ההיסטוריה; אבל כך או כך, הדבר מזכיר לי את דבריו של רמון באר על חיבתו של קוז'ב לטיעונים ש"מבלבלים ומביכים לחלוטין את כל בני שיחו". ז'אק דרידה כנראה צדק כאשר אמר שאולי הגיע הזמן לשים קץ לדיבורים על "הקץ". לדבריו, "נימה אפוקליפטית" חדרה לפילוסופיה בשנות החמישים, וכעבור ארבעים שנה היא נעשתה "אנכרוניזם מייגע" שממחזר בלי הרף הכרזות ישנות על "קץ ההיסטוריה, קץ האדם, קץ הפילוסופיה, הגל, מרקס, ניטשה, היידגר, עם נספחים קוז'ביאניים על כל אלה, ונספחיו של קוז'ב על עצמו".

קשה להאמין שקוז'ב התכוון ברצינות רבה במיוחד לנספחים הללו. במבט לאחור על הרצאותיו, הוא התגאה בכך שניתץ טאבואים כאשר עודד עישון והשתמש בצרפתית עממית. פרט לכך ראה בהרצאות לא יותר מ"תעמולה שנועדה לנער את הנפשות"; וכשהאשימו אותו שהוא משתמש בשמו של הגל כמעין "שם עט" כדי להביע את עמדותיו שלו, הסכים בהתלהבות: "בדיוק!".

קוראים פילוסופיים מסוימים טרם הפנימו את מה שעמיתיו של קוז'ב במשרד הכלכלה והאוצר ידעו תמיד: האיש היה קצת מוקיון. הוא פרסם מעט מאוד אחרי שהצטרף לשירות הציבורי, פרט לרשימות ביקורת על ספרות פופולרית. ב־1956, למשל, הוא כתב בשבחה של הצעירה המבריקה פרנסואז סאגאן ("צרפתייה צעירה מממש ממש"), ואמר שיצרה, בספריה **שלוש לך עצבות וחיוך מסוים**, עולם חדש מופלא שבו נערות נבונות וחסרות פחד מביטות ב"גברים" מיושנים בבזז ובאי-אמון. הוא התלהב עוד יותר מן ההומוריסט רמון קנו, בפרט משום שקנו היה זה שנשא במשימה כפוית הטובה של עריכת הרצאותיו ופרסומן בהוצאת גאלימאר ("הפרסום ההוא היה עבודה של קומיקאי", סיפר קוז'ב, "וזה חשוב לי מאוד"). ב־1951 כתב קנו לכתב העת *Les Temps Modernes* שפילוסוף צריך להיות שילוב של פרח, בטלן וקבצן, ואילו קוז'ב הגיב במאמר ששיבח את קנו על סיפוריו גדושי הסלנג, שגיבוריהם הפשוטים וטובי הלב יכולים להיחשב נבונים יותר מאפורי הזקן הנערצים על פרופסורים לפילוסופיה. הוא גם טען שאת סיפוריו של קנו יש לתרגם לכל שפה בעולם מלבד "צרפתית ספרותית", שכן זו תהרוג אותם. בטאיי לא השתעשע מפנייתו של מורו ורבו לקומדיה, אבל קוז'ב חזר על הדברים כאשר קנו פרסם את **זאזי במטרו** בשנת 1959. לפי קוז'ב, סיפורו של קנו על בת עשר חזקת אופי ובעלת פה מלוכלך שמבלה שבוע פרוע בפריז צריך להתקבל כ"תמצית של פנומנולוגיה של הרוח". זאזי, הסביר, רצתה יותר מכול

לנסוע במטרו, אבל כשמצאה מושב פנוי הייתה כבר מותשת כל כך עד ש"נרדמה ולא ראתה דבר" – ומכאן שהיא, בתמימותה הגאונית, השלימה את הדרך ההגליאנית הארוכה אל התבונה. התבונה, כפי שאמר בריאיון האחרון שלו, "הייתה פעם נחלת האלים בלבד, שיכלו להרשות לעצמם להיות בטלנים"; אבל הזמנים השתנו, והיום כולנו יכולים להיות בטלנים. "אני עצמי הייתי בטלן", הוסיף, "מסוג הבטלנים שנהנים לשחק משחקים, כפי שאני עושה עכשיו".

הערות שוליים

[1][†] ג. ו. פ. הגל, **פנומנולוגיה של הרוח** (כרך א), בתרגום רועי בר ואלעד לפידות, תל אביב: רסלינג, 2020, עמ' 212–200.

[2][†] קרל מרקס, **כתבי שחרות**, בתרגום שלמה אבינרי, מרחביה: ספריית פועלים, 1965, עמ' 183.

[3][†] ג. ו. פ. הגל, **פילוסופיה של המשפט**, בתרגום גדי גולדברג, ירושלים: שלם, 2011, עמ' 15.

ג'ונתן ריי היה מרצה לפילוסופיה באוניברסיטת מידלסקס עד שפרש מהוראה כדי שיהיה לו, לדבריו, יותר זמן לחשוב. בין ספריו – *Proletarian Philosophers* (1984); *Philosophical Tales* (1987); *We Are all Layabouts Now* (2019); *Witcraft: The Invention of Philosophy in English* (2019); *Heidegger* (1999).

המאמר הופיע במקור בכתב העת *London Review of Books* תחת הכותרת "We Are all Layabouts Now".

תרגום: יניב פרקש
